

Trojezična gramatika fra Gašpara Vinjalića: struktura i usporedba

Vinko Kovačić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
vkovacic@ffzg.hr

UDK: 81'36(091)-05 Vinjalić, G.
izvorni znanstveni rad
<https://doi.org/10.17234/9789531758819.20>

Fra Gašpar Vinjalić sastavio je u drugoj polovici 18. stoljeća gramatički priručnik za učenje triju jezika: latinskoga, talijanskoga i hrvatskoga. To djelo nije tiskom objavljeno, a čuva se u sinjskom franjevačkom samostanu. U ovome radu opisuje se struktura te gramatike u usporedbi s prethodnim gramatikama za učenje triju navedenih jezika nastalim na hrvatskim prostorima, kao i s izdanjima Álvaresove latinske gramatike. Iznose se i neka Vinjalićeva terminološka rješenja u usporedbi s terminologijom njegovih prethodnika.

Cljučne riječi: gramatika, struktura, latinski, talijanski, hrvatski

0. Uvod

U arhivu Franjevačkoga samostana Gospe Sinjske u Sinju čuva se rukopisni svezak uvezan u kartonske korice, formata 24x18 cm, na čijoj je prvoj stranici naslov *Principi della grammatica ad uso de Slavi che desiderano esser Religiosi con quali apprenderanno nell'istesso tempo la Lingua Latina ed Italiana, servirà anco agli Italiani per apprendere la Lingua Slava. Opera di Fra Gasparo Vignalich ex Diffinitor dell'Osservante Provincia del Santissimo Redentor in Dalmazia*, koji u prijevodu glasi: „Osnove gramatike za Hrvate koji žele postati redovnici, pomoću kojih će istovremeno naučiti latinski i talijanski jezik, a poslužiti će i Talijanima da nauče hrvatski jezik. Djelo fra Gašpara Vinjalića, bivšega definitora opservantske Provincije Presvetoga Otkupitelja u Dalmaciji“.

Riječ je, dakle, o gramatici za učenje triju jezika – latinskoga, talijanskoga i hrvatskoga – koju je sastavio fra Gašpar Vinjalić i prva je takve vrste u hrvatskim krajevima. Sam rukopis ne donosi podatak o vremenu nastanka, ali se pretpostavlja da je napisana između 1766. i 1770.¹ Poznate su još tri gramatike koje u većoj ili manjoj mjeri nastoje obuhvatiti ista tri jezika, ali su nastale nakon Vinjalićeve.²

¹ Budući da je u naslovu navedeno da je Vinjalić bivši definitor, *terminus post quem* vjerojatno je godina 1766. do kada je bio definitor, a *terminus ante quem* mogla bi biti godina 1770. jer je do tada bio učitelj mladića u kninskom samostanu.

² U visovačkom samostanu čuvaju se dvije rukopisne gramatike naslovljene *Gramatica triplici idiomate latino videlicet illirico et italico idiomate conscripta* i *Gramatika latinsko-hrvatsko*

Objašnjenja u ovoj gramatici pisana su uglavnom talijanskim jezikom, ali ima i dijelova na latinskom i hrvatskom. Naslovi poglavlja većinom su na latinskom.

Rukopis nije bio paginiran, već su bili obilježeni samo svešćići (tomovi), tj. na prvoj je stranici svakoga svešćića napisana oznaka *T.* i broj svešćića.³ Paginaciju crvenom olovkom napravio je kasnije fra Stanko Petrov (v. Petrov 1940: 458). Gramatika obuhvaća prvih 12 svešćića, odnosno stranice od 1 do 273.⁴

Vinjalicevu gramatiku možemo promatrati u kontekstu obrazovnoga sustava Provincije u kojemu je bilo važno poznavanje triju jezika.⁵ Troje-

-talijanska. Prvu je sastavio fra Mijo Bilušić, vjerojatno između 1781. i 1797., a drugu fra Andrija Bujas koji je svoju gramatiku morao napisati iza Vinjalice jer je rođen 1752. godine. Jedina tiskana je ona fra Josipa Jurina pod naslovom *Slovkigna slavnoj slovinskoj mladosti diačkim, illiričkim i talianskim izgovorom napravljena / Grammatica Illyricae juventuti Latino, Italoque sermone instruendae accomodata* (Venecija, 1793). Više o tome v. u Pezo 1984.

³ Većina svešćića ima po dvanaest listova, no prvi ih ima šest, treći šesnaest, a sedmi deset.

⁴ U rukopisu zatim slijedi 29. svešćić, što znači da svešćići od 13. do 28. nedostaju. U 29. svešćiću nalazi se tekst naslovljen *Geografia di Dalamazia secondo la divisione delle Provinzie Romane fatta da Cesare Ottaviano Augusto* (str. 281-294). Prijevod naslova glasi „Geografija Dalmacije prema podjeli rimskih provincija koju je napravio car Oktavijan August“. Na kraju je Indice (str. 295-326) u kojemu su abecednim redom navedeni povijesni događaji. Budući da su to dijelovi Vinjaliceva historiografskoga djela, moguće je da se na svešćićima koji nedostaju nalazila neka verzija njegove povijesti.

⁵ Osnovne podatke o školovanju franjevac Provincije Presvetog Otkupitelja nalazimo u Brkan (1984). Franjevci Bosne Srebrene u 16. i 17. st. pohađali su uglavnom filozofsko-teološka franjevačka učilišta u Italiji. Vjerojatno su već tada u nekim samostanima Bosne Srebrene postojale gramatičke škole i novicijati. Što se tiče učilišta višega stupnja, prvo pisano svjedočanstvo o postojanju učilišta skolastičke filozofije jest isprava od 28. lipnja 1699. kojim kapitul Provincije ustanovljuje dva učilišta filozofije, jedno u samostanu Sv. Lovre u Šibeniku, a drugo u samostanu Sv. Franje u Budimu. Godine 1711. u Budimu je osnovano učilište spekulativnoga bogoslovlja, koje je vjerojatno bilo prvo takve vrste na području Bosne Srebrene. Provincija je zatim 1714. osnovala i u Dalmaciji učilište spekulativnoga bogoslovlja u samostanu Sv. Lovre u Šibeniku. Nakon osamostaljenja (u prvoj pol. 18. st.) Provincija Presvetoga Otkupitelja održavala je postojeća i osnivala nova učilišta. Tadašnji je sustav franjevačkih škola obuhvaćao sljedeće tipove učilišta: gramatička škola, novicijat, profesorij, učilište skolastičke filozofije, škola morala i praktičnoga bogoslovlja (*schola casuum*), učilište spekulativnoga bogoslovlja, opće bogoslovno učilište drugoga reda, opće bogoslovno učilište prvoga reda. Gramatičke škole bile su uglavnom u svim samostanima te su se u njima svećeničko-redovnički kandidati pripremali za novicijat. Kuće novicijata bile su, kako u kojem vremenskom razdoblju, gotovo u svim samostanima (nije ih bilo u Sumartinu, Kninu i na Dobrome u Splitu). Profesorij ili drugi novicijat postojao je u Makarskoj i Zaostrogu. Učilišta skolastičke filozofije postojala su, bar neko vrijeme, u svim samostanima osim u Sumartinu i Imotskom. U svim su samostanima, uz povremene prekide, bile škole morala i praktičnog bogoslovlja. Provincijska učilišta spekulativnoga bogoslovlja neko su vrijeme djelovala u Makarskoj, Zaostrogu i Šibeniku. Opća bogoslovna učilišta drugoga reda postojala su u samostanu Sv. Lovre u Šibeniku od 1725. do 1735. te u Makarskoj od 1743. do 1745. Opće bogoslovno učilište prvoga reda ustanovljeno je 1725. u Šibeniku.

zičnost je bila stvarnost franjevacu u Dalmaciji, kako u njihovu obrazovanju, tako i u raznim aspektima njihova rada. Gramatičke su škole predstavljale početak školovanja i postojale su u većini samostana. Školovanje se nastavljalo noviciјatom, a za ulazak u noviciјat kandidati su morali položiti ispit na kojem su, među ostalim, morali pokazati i da posjeduju određeno znanje latinskoga, talijanskoga i hrvatskoga jezika. Polaznici samostanskih gramatičkih škola učili su latinski, hrvatski, talijanski, računanje, povijest, zemljopis i vjeronauk (Brkan 1984: 12). Učitelji su mogli imati na raspolaganju postojeće gramatike pojedinih jezika, a vjerojatno su u poučavanju nastojali povezati gramatička pravila triju jezika koje su učenici morali naučiti. Može se pretpostaviti da su mnogi učitelji pripremajući nastavu jezika prepisivali dijelove tih gramatika, modificirali ih i povezivali dodajući svoje napomene u nastojanju da učenicima na što bolji način objasne pojedine elemente triju jezika. Iz takve nastavne prakse vjerojatno je proizašla i Vinjalićeva gramatika, a da je bila tiskana, moguće je da bi se rabila upravo u franjevačkim gramatičkim školama.

U članku ćemo, nakon iznošenja podataka o životu fra Gašpara Vinjalića, opisati sadržaj gramatike i dati naznake izvora kojima se Vinjalić vjerojatno služio, pri čemu ćemo podrobnije izložiti i usporediti pojedine dijelove.

1. Život i djela fra Gašpara Vinjalića

Fra Gašpar Vinjalić rođen je u Zadru 3. listopada 1707. godine.⁶ Kršten je pod imenom Petar, stupivši u samostan uzima ime Vinko, a pri zavjetovanju ga mijenja u Gašpar. U franjevački red Provincije sv. Kaja⁷ stupio je 12. studenoga 1735. godine. Arhivski izvori o njegovu životu nisu obilni, ali je nekoliko istraživača (Urlić 1911, Petrov 1940, Pezo 1984 i 1997, Kapitanović 2010) pronašlo i iznijelo nešto podataka o njemu. Poznato je tako

Provincija Presvetog Otkupitelja imala je, dakle, sve tipove učilišta u skladu s franjevačkim propisima. Ipak je uprava provincije i dalje neke studente upućivala na talijanska franjevačka učilišta. Neki su ostajali kao profesori na učilištima po talijanskim franjevačkim provincijama, kao i na središnjem učilištu Ara Coeli u Rimu.

⁶ Ponekad se potpisivao oblikom prezimena *Vinjal*. Roditelji su mu bili Izak i Nedjeljka (Domina) r. Medaković. Otac je obavljao službu gradskoga vojnoga supomoćnika (*coadiuvante di piazza*), a 1716. postao je gradski vojni pomoćnik (*aiutante di piazza*) (Kapitanović 2010: 7).

⁷ Franjevačka provincija Bosna Srebrena podijeljena je 1735. na tri dijela: Provincija Bosna Srebrena, (teritorij pod turskom vlašću), Provincija sv. Ivana Kapistrana (teritorij pod ugarskom vlašću, na području današnje Slavonije) i Provincija sv. Kaja (teritorij pod mletačkom vlašću), koja 1743. mijenja ime u Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja.

da je boravio u šibenskom samostanu sv. Lovre, gdje je 1742. imenovan učiteljem u samostanskoj školi (*magister iuvenum*).⁸ Iste godine otišao je u Knin kako bi obavljao službu učitelja samostanske mladeži tijekom te i sljedeće godine. U Kninu je također obavljao službu župnika, vjerojatno više godina, a kasnije i druge službe. Nakon toga boravio je 1755. i 1756. na Visovcu, a od 1758. u Šibeniku. Za definitora Provincije izabran je 1763. te mu je ta služba trajala do 1766. Postavši definitor, ujedno je u Kninu bio učitelj mladića do 1770. te od 1771. do 1773. Nakon što se razbolio 1773. otputovao je u Mletke na liječenje. Po povratku premješten je na Visovac gdje je ostao do smrti 16. svibnja 1781.

Osim gramatike Vinjalić je napisao opsežno povijesno djelo *Compendio istorico e cronologico delle cose più memorabili occorse agli Illiri e Slavi in Dalmazia, Croazia e Bosnia*, koje je završeno između 1770. i 1773. te obuhvaća 684 rukopisne stranice, a pohranjeno je u arhivu Franjevačkoga samostana Majke od Milosti na Visovcu.⁹ Za boravka u Veneciji nastojao je objaviti to svoje djelo, ali nije bilo interesa izdavača.¹⁰ Dio koji se odnosi na događaje od 1514. do 1769. objavljen je 2010. u hrvatskom prijevodu (v. u bibliografiji).

U arhivima se čuva i njegova korespondencija s fra Filipom Lastrićem i fra Gianantoniom Bommanom te polemički odgovor Ivanu Lovriću.

2. Sadržaj Vinjalićeve gramatike

Kako je već rečeno, gramatika obuhvaća 273 stranice. Nakon uvoda i uvodnoga poglavlja slijedi šesnaest poglavlja.

U uvodu (*Introduzione*) (str. 2) iznosi da je poprilično teško latinskim ili grčkim slovima bilježiti slavenske riječi te je stoga Konstantin Filozof iznašao 33 posebna slova za slavenske riječi.¹¹ Napominje da ih neki netočno

⁸ O franjevačkom sustavu školovanja v. Brkan 1984.

⁹ Ovo je završna verzija njegova djela, a sačuvane su i dvije prethodne: 1759. napisao je *Ristretto di memorie istoriche della Dalmazia*, a 1763. *Compendio istorico delle cose della Dalmazia* (Pezo 1984: 68).

¹⁰ U tiskarama su mu odgovarali da bi tiskali samo ako bi on sam platio te su mu savjetovali da napravi jezičnu redakciju rukopisa. On je taj zadatak povjerio poznaniku fra Gianantoniju Bommanu, koji je djelo preradio ne samo jezično već i sadržajno, te je 1775. u Venciji tiskom objavio prva dva sveska pod naslovom *Storia civile ed ecclesiastica della Dalmazia, Croazia e Bosna in libri dodici compendiate*, pri čemu nije naveo fra Gašpara kao autora, već ga je u predgovoru spomenuo samo kao sakupljača građe. Vinjalić je Bommanu uputio zamjerke zbog netočnih preinaka, a budući da su se knjige loše prodavale, tiskanje nije nastavljeno (Kapitanović 2010: 18-19).

¹¹ „A dir il vero è assai difficile con le lettere Latine o Greche pronunciar li vocaboli Slavi, perciò l'anno 880 Costantino Filosofo che poi fu Santo con nome di Cirilo fu il primo a insegnar a Slavi leggere e scrivere nella loro lingua, inventò 33 caratteri dando a ciascuno una voce slava [...]”.

nazivaju slovima sv. Jeronima jer u njegovo vrijeme slavenski jezik još nije prešao Dunav.¹²

U uvodnom poglavlju (*Capitolo Proemiale*) (str. 2-8) najprije donosi definicije osnovnih gramatičkih pojmova na tri jezika. Zatim nastavlja na talijanskom o razlikama u imenskoj fleksiji među trima jezicima, pri čemu ističe da hrvatski, osim šest latinskih, ima još dva padeža te da u talijanskom nema promjene nastavaka već se padeži tvore članovima (*Articoli*). Valja napomenuti da to što on naziva *Articoli* ne odgovara pojmu članova u suvremenoj jezikoslovnoj terminologiji, nego se tu ubrajaju i članovi i prijedlozi s članom i uzvik *o*. Vinjalić nadalje napominje kako talijanski, za razliku od druga dva jezika, nema srednjega roda. Spominje i mogućnost da neke imenice imaju dva roda, npr: *il fine – la fine, il fonte – la fonte*. Na kraju objašnjava konjugacije, kojih je u latinskom četiri, a u talijanskom i hrvatskom tri.

Zatim slijedi prvo poglavlje (str. 8-16) s deklinacijom imenica u kojemu su paradigmama pet latinskih deklinacija pridruženi ekvivalentni talijanski i hrvatski primjeri (pri čemu objašnjava postojanje triju deklinacija u hrvatskom).

U drugom poglavlju (str. 16-22), naslovljenom *Nomina adiectiva et anomala* iznose se pravila o deklinaciji pridjeva nepravilnih imenica.

Naslov trećega poglavlja (str. 22-30), *Pronominum Declinatio*, kazuje da se u njemu obrađuje deklinacija zamjenica.

Potom slijede poglavlja s glagolskom konjugacijom u kojima se, polazeći od latinskih oblika za sva vremena i načine, donose ekvivalentni talijanski i hrvatski glagolski oblici. Tako u četvrtom poglavlju (str. 30-37) pod naslovom *Verborum Coniugatio*, nalazimo konjugaciju galogola *esse/essere/ biti*. U nastavku je u svakom poglavlju po jedna konjugacija:

V. *Prima Coniugatio* (str. 37-58)

VI. *Secunda Coniugatio* (str. 58-73)

VII. *Tertia Coniugatio* (str. 74-89)

VIII. *Quarta Coniugatio* (str. 89-105)

Deveto poglavlje (str. 105) sastoji se samo od jedne rečenice kojom se čitatelja upućuje na Álvaresa ako ga zanimaju komentari o konjugacijama.¹³

Nakon toga slijede poglavlja o nekoliko vrsta glagola:

¹² „[...] falsamente li chiamano caratteri di San Girolamo, al tempo del quale la Lingua Slava non aveva ancora passato il Danubio.”

¹³ „Queso si tralascia, e chi vuole sapere li comenti sopra le congiugazioni legga l'Emmanuele.” O Álvaresu više u sljedećem poglavlju.

X. *Declinatio verbi deponentis* (str. 105-114)

XI. *Declinatio Verbi Communis* (str. 114-124)

XII. *Verba Anomala* (str. 125-160)

XIII. *Verba Defectiva* (str. 161-171)

U četrnaestom poglavlju (str. 171-229), naslovljenom *Rudimenta Sive de octo partibus orationis*, prvo se objašnjavaju glasovi i grafija, a zatim još neke vrste riječi koje prije nisu bile spomenute.

Petnaesto poglavlje (str. 230-232), pod naslovom *Regole generali per le costruzioni di tutte tre le lingue*, donosi nešto sintaktičkih pravila.

U zadnjem, šesnaestom poglavlju (str. 233-273), naslovljenom *De Verbi Attivi*, nalazi se popis aktivnih glagola podijeljenih u šest razreda.

3. Pitanje Vinjalićevih izvora

Vinjalić ne navodi izvore koje je koristio za sastavljanje gramatike, ali na nekoliko mjesta spominje Álvaresa. Tako na 233. stranici piše: „La mia idea non è d'insegnar tutte le regole gramaticali, ma di dar quasi un indice universale delli vocaboli che occorono più frequentemente nel discorso, perciò li studenti abbino seco la grammatica d'Emanuel Alvaro, nella quale potrano apprendere le regole della lingua Latina“.

Manuel Álvares,¹⁴ portugalski isusovac, autor je latinske gramatike koja je u šesnaestom stoljeću postala glavna gramatika za učenje latinskoga u isusovačkim školama.¹⁵ Prvo cjelovito izdanje pod naslovom *De Institutione Grammatica Libri Tres* objavljeno je u Lisabonu 1572. Zbog prigovora da je preopširna Álvares je napravio skraćeno izdanje koje je objavljeno 1583. Álvaresova je gramatika uz veće ili manje izmjene objavljivana u mnogim zemljama tako da je napravljeno preko petsto izdanja.¹⁶ Priređivači su često unosili svoje jezike, ponekad u prijevodima primjera, a ponekad prevodeći i gramatička pravila. Prvo izdanje s primjerima prevedenim na talijanski priredio je Orazio Torsellini (Horatius Tursellinus), a tiskano je 1584. u Rimu. Nešto kasnije Giovanni Lorenzo Guarnieri napravio je izda-

¹⁴ Rođen 1526. u mjestu Ribeira Brava na otoku Madeira, umro 30. prosinca 1583. u Evori. Latinska mu je verzija imena Emmanuel Alvarus.

¹⁵ U isusovačkim pravilima odgojno-obrazovnoga sustava *Ratio atque institutio studiorum Societatis Iesu* propisana je uporaba izvornoga izdanja Álvaresove gramatike, s tim da su provincijali smjeli dopustiti uporabu rimskoga izdanja, a uz dopuštenje generala i koju drugu gramatiku. (Vanino 1939: 119). Do 1640. Družba Isusova osnovala je oko tristo kolegija i sveučilišta, a u hrvatskim krajevima osnovani su tada kolegiji u sljedećim gradovima: 1604. u Dubrovniku, 1606. u Zagrebu, 1627. u Rijeci, 1636. u Varaždinu (Horvat 2012: 166).

¹⁶ Popis svih izdanja Álvaresove gramatike (uključujući preradbe i prijevode) dostupan je na <http://www.ghtc.usp.br/server/Lusodat/pri/02/pri02145.htm>.

nje potpuno prevedeno na talijanski (Napulj, 1684.).¹⁷ Prvo izdanje s primjerima prevedenima na hrvatski tiskano je 1637. u Rimu pod naslovom *Emmanuelis Alvares Societate Iesu De institutione grammatica pro Illyricis accommodata a patribus eiusdem Societatis*, a priredili su ga najvjerojatnije isusovci Bartol Kašić i Jakov Mikalja.¹⁸ Prve latinske gramatike s pravilima na hrvatskom jeziku sastavili su franjevci Toma Babić i Lovro Šitović,¹⁹ također slijedeći izdanja Álvaresove gramatike.

Vinjalić je, dakle, mogao imati na raspolaganju neka od izdanja spomenutih talijanskih preradbi Álvaresove gramatike, kao i gramatike Šitovića i Babića. Osim toga, za opisivanje hrvatskoga jezika vjerojatno je rabio Della Bellinu gramatiku.²⁰ Pretpostavljamo da je poznao i Mikaljinu gramatiku talijanskoga jezika,²¹ kao i neke gramatike talijanskih autora.

Struktura Vinjalićeve gramatike odgovara prvoj Álvaresovoj knjizi, pa stoga i prvoj Šitovićevoj, premda ima razlika.²² Primjeri su većinom isti koji se pojavljuju u svim gramatikama koje nasljeđuju Álvaresa.

4. Opis i usporedba pojedinih dijelova

Podrobnije ćemo opisati neke dijelove Vinjalićeve gramatike i usporediti ih s gramatikama koje smo spomenuli u prethodnom poglavlju.

¹⁷ Naslov je toga izdanja *Emmanuele volgarizzato, et accresciuto dall'academico arrischiato d. Gio. Lorenzo Guarnieri, prete secolare da Rotigliano, provincia di Bari*. Kasnija venecijanska izdanja naslovljena su *La famosa grammatica d'Emmanuele Aluaro della Compagnia di Gesu, volgarizzata da D. Lorenzo Guarnieri per facilitar alla gioventu il cammino alla lingua latina*. Više o talijanskim izdanjima Álvaresove gramatike v. Springhetti 1961/1962.

¹⁸ U knjizi nisu navedena imena priređivača, ali je Horvat (2001: 499) na temelju korespondencije sa Svetom kongregacijom za širenje vjere (koja je i financirala tisak), zaključio da su to bili upravo Kašić i Mikalja. O još jednoj hrvatskoj preradbi v. Raguž 1987. O Mikalji v. Vanino 1933.

¹⁹ Babićeva gramatika, pod naslovom *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accommodata*, tiskana je 1712. u Veneciji (drugo izdanje 1745.). Šitovićeva je objavljena u istom gradu 1713. (ponovno tiskana 1742. i 1781.), a naslovljena je *Grammatica Latino-Illyrica ex Emmanuelis, aliorumque approbatorum Grammaticorum libris, Juventuti Illiricae studiosè accommodata*. Više o Šitovićevoj gramatici v. Raguž 1996.

²⁰ Isusovac Ardelio Della Bella sastavio je trojezični rječnik *Dizionario italiano, latino, illirico* (Venecija, 1728), u kojem se nalazi i hrvatska gramatika na talijanskom jeziku (*Istruzioni grammaticali della lingua illirica*).

²¹ Mikaljina je gramatika naslovljena *Grammatika talianska ukratko illi kratak nauk za naucitti latinski jezik* (Loreto, 1649.). Ovdje *latinski* znači 'talijanski' (usp. Jernej 1979).

²² Za usporedbu navodimo Šitovićeva poglavlja: I. *Substantivorum Nominum declinatio*, II. *Nomina Adiectiva, et Anomala*, III. *Pronominum declinatio*, IV. *Verborum Conjugatio*, V. *Prima Conjugatio*, VI. *Secunda Conjugatio*, VII. *Tertia Conjugatio*, VIII. *Quarta Conjugatio*, IX. *De significatione Temporum, et Modorum*, X. *Conjugatio Verbis deponentis*, XI. *Conjugatio Verbis Communis*, XII. *Caput duodecesimum. Verba Anomala, aliti neiedanaka*, XIII. *Verba Defectiva*, XIV. *Rudimenta, sive de octo partibus orationis*, XV. *Praecepta Generalia, Tyronibus ediscenda*, XVI. *De Generibus nominum paulò difficilioribus*.

Usporedimo li dio o vrstama riječi, uočavamo da se Vinjalićevi hrvatski termini podudaraju sa Šitovićevim (uz neke razlike u grafiji):²³

Partes orationis sunt octo, idest Nomen, Pronomen, Verbum, Participum, Praepositio, Adverbium, Interiectio et coniunctio. Le parti dell'Orazione o Parlare sono otto, cioè Nome, Pronome, Verbo, Participio, Preposizione, Avverbio, Interjezione, e Congiunzione. Dilla govoregna jessu ossam, tojest Imme, Zaimmenak, Riz, Dionstvo, Pristavak, Priričak, Meumetak i Sastavak. (Vinjalić, str. 3)

Imase znatti da dili govorenja (Koia iest svarha Grammatiche) iessu ossam, tò iest: Ime, Zaimenak, Ric, Dionstvo, Pristavak, Priričiak, Meumetak, i Sastavak. Partes orationis sunt octo: Nomen, Pronomen, Verbum, Participum, Praepositio, Adverbium, Interjectio et Conjunctio. (Šitović, str. 12)

Za padeže Vinjalić uglavnom rabi latinske nazive, ali u prvoj paradigmi prve deklinacije (str. 6) donosi i hrvatske: *Imenujuchi, Poragijajuchi, Dajuchi, Osvagijajuchi, Zovuchi, Odnosechi*. Te je nazive vjerojatno preuzeo od Šitovića (str. 17), gdje su jednaki, dok Babić (str. 17) ablativ naziva *Odnimajuchi*.²⁴

Kako smo već spomenuli, Vinjalić pri opisivanju specifičnosti hrvatskoga jezika slijedi Della Bellu. Tako, na primjer, Della Bella (str. 5) o sedmom padežu piše:

Il caso settimo, si nel singolare, come nel plurale, esprime Istrumento, Modo o Concomitanza. [...] Quando però esprime concomitanza ò modo, richiede la preposizione *S' V. G. Idem S' Petrom, S'tobom*, vado con Pietro, vado teco etc.

Slično nalazimo u Vinjalića (str. 3):

Il Caso settimo esprime istrumento, modo o concomitanza. [...] Quando però esprime Concomitanza, o Modo richiede la preposizione *Sa*, o *S'* appostrofato. e.g. *eo cum baculo, cum Petro – vado col bastone, con Pietro – igem sa stapom, s' Petrom*.

Primjećujemo da Vinjalić osim oblika *s*, koji naziva apostrofiranim, navodi i oblik *sa*, za koji daje odgovarajući primjer. Zanimljivo je također da Vinjalić ne slijedi Della Bellino razlikovanje broja padeža u jednini i

²³ O hrvatskom gramatičkom nazivlju v. Kolenić 2006.

²⁴ Mikalja ne rabi hrvatske prevedenice za nazive padeža.

množini (tj. da ih je u jednini sedam, a u množini osam),²⁵ već, kao i Babić (str. 13), iznosi da ima osam padeža u oba broja, čime doprinosi pojednostavljenju i simetričnosti sustava.

Prihvaća Kašićev i Della Bellin sustav od tri hrvatske deklinacije te u opisu kao razlikovno obilježje navodi genitivni nastavak (za prvu -a, za drugu -e, za treću -i):

La prima declinazion dei Slavi è quella il cui genitivo, e ablativo termina nella vocale *A*, come *Petar, Petra, od Petra – Pietro, di Pietro, da Pietro; Otaz, Ozza, od Ozza – il Padre, del Padre, dal Padre*.

La seconda declinazion dei Slavi è quella, che nel genitivo, e ablativo termina nella vocale *e*, come *Mater, Matere, od Matere – la Madre, della Madre, dalla Madre*.

La terza declinazion dei Slavi è quella, che nel genitivo ed ablativo termina nella vocale *i*, come *Millost, Millosti, od millosti – la Grazia, della grazia, dalla grazia; Smart, Smarti, od smarti – La Morte, della morte, dalla morte*.

U deklinacijskim paradigmama pred imenicom su pokazne zamjenice, odnosno članovi u talijanskom, te uzvik *o* za vokativ. Takav je način prikaza u svim alvaresovskim gramatikama. Donosimo primjer jedne paradigme za treću deklinaciju:

Nomin.	<i>hoc Tempus</i>	<i>il tempo</i>	<i>ovo vrime</i>
Genit.	<i>huius temporis</i>	<i>del tempo</i>	<i>ovoga vrimena</i>
Dat.	<i>huic tempori</i>	<i>al tempo</i>	<i>ovomu vrimenu</i>
Accusativo	<i>hoc Tempus</i>	<i>il tempo</i>	<i>ovo vrime</i>
Vocativo	<i>o tempus</i>	<i>o tempo</i>	<i>o vrime</i>
Ablativo	<i>ab hoc tempore</i>	<i>dal tempo</i>	<i>od ovoga vrimena</i>
Pluraliter			
Nominativo	<i>haec tempora</i>	<i>i tempi</i>	<i>ova vrimenaa</i>
Genitivo	<i>horum temporum</i>	<i>de i tempi</i>	<i>ovizii vrimena</i>
Dativo	<i>his temporibus</i>	<i>a i tempi</i>	<i>ovim vrimenom</i>
Accusativo	<i>haec tempora</i>	<i>i tempi</i>	<i>ova vrimena</i>
Vocativo	<i>o tempora</i>	<i>o tempi</i>	<i>o vrimena</i>
Ablativo	<i>ab his temporibus</i>	<i>da i tempi</i>	<i>od ovizii vrimenaa</i>

²⁵ Ardelio Della Bella takav sustav preuzima od Bartola Kašića, koji je na latinskom napisao prvu gramatiku hrvatskoga jezika i objavio je 1604. u Rimu pod naslovom *Institutio-
num linguae Illyricae libri duo*.

U nekim oblicima ove paradigme uočavamo razliku u odnosu na pret-hodnike; npr. gen. mn. kod Šitovića je *ovih vrimenah*, a kod Babića *ovii vri-mena*.

Osim pojedinačnih riječi, daju se također sveze imenica i pridjeva. Neke od tih primjera nalazimo i u drugim gramatikama, a neke samo u Vinjalićevoj:

hic nauta vigilans, il marinaro vigilante, ovi mornar bdechi (Torse-llini *il marinaro vigilante*, Babić *ovi mornar nastojechi*, Šitović *ovi mornar bdechi*)

haec ferula acerba, la sferza acerba, ova sipka gliuta (Tor. *la sferza acerba*, Šit. *ova scipka gliuta*)

hic puer sagax, il fanciullo accorto, ovo dite visto, pomglivo (Tor. *il fanciullo accorto*, Bab. *ovo diete mudro pomgnivo*, Šit. *ovo dite mudro, pomgnivo*)

hic magister doctus, il maestro dotto, ovi mestar naučan

hic homicida pessimus, l'omicida cattivissimo, ovi uboića naislocestii

hic collega fidelis, il collega fedele, druxbenik viran

Zanimljiv je dio gdje su *adverbia gentilia*, tj. prilozi nastali od imena na-roda (str. 222-223). Ovdje iznosimo one kojih nema u Šitovićevoj gramatici:

<i>Hebraicè</i>	<i>all'ebrea</i>	<i>xudinski</i>
<i>Graecè</i>	<i>alla greca</i>	<i>gherski</i>
<i>Slavonicè</i>	<i>alla slavona</i>	<i>ervaski</i>
<i>Boemicè</i>	<i>alla boema</i>	<i>ceski</i>
<i>Polonicè</i>	<i>alla polaca</i>	<i>leski, poglaski</i>

Najveći dio gramatike zauzima glagolska fleksija s mnoštvom primjera. Pogledajmo, na primjer, talijanske i hrvatske ekvivalente latinske optativ-ne uporabe konjunktiva s *utinam*:

Utinam ego amarem; Iddio volesse, che io amassi; da bi Boog othio da ja gliubim, il da bi gliubio.

*Utinam ego amem; Iddio voglia, che io ami; da Boog ochie, da ja gliu-bim, vel o dachiu ja gliubiti, vel ah da mie gliubiti.*²⁶

Babić i Šitović ne iznose dvije vrste uporabe konjunktiva koje se u Ál-varesa nazivaju *modus potentialis* i *modus permissivus sive concessivus*, dok

²⁶ Jednake talijanske prijevode nalazimo u Torsellinijevu izdanju (str. 32-33). Šitović (str. 45) u prvom slučaju ima „Bogbi hottio da ia gliubim, i da ia gliubgliah“, a u drugom „Bogbi hottio dachu ia gliubit, i damie gliubit“. Ekvivalentni su Babićevi primjeri (str. 77-78) „Há da ja gliubim, i da gliubglia“ i „Há dachiu Ja gliubiti“.

je Vinjalić (str. 42-43) uključio i to. Štoviše, on obrazlaže da se ti načini rijetko koriste, ali da ih ipak iznosi samo za glagol *amare*, kako netko ne bi pomislio da se ne mogu prevesti na hrvatski. Navodimo njegove primjere potencijalne, a zatim i dopusne uporabe latinskoga konjunktiva prezenta i pluskvamperfekta:

Amem? che io ami? che io abbia da amare? ovvero che io possa, debba, o voglia amare? da ja gliubim? da imam gliubiti? illi da ja mogu, da sam darxan, il da ochiu gliubiti?

Amavissem? che io averei amato? averei io potuto, dovuto o voluto amare? ovvero potevo, dovevo, o volevo io avere amato? da ja bi bio gliubio? da biobi moga, imao, ohtio gliubiti? illi moga imao, othia bitti gliubio.

Amem; io ami, postoche io ami, ancorche io ami; gliubi ja, i stavi da ja gliubim, premda ja gliubim.

Amavissem; io avessi amato, postoche io avessi amato, ancorche io avessi amato; da budem ja gliubio, stavi da budem ja gliubio, premda budem ja gliubio.

U Álvaresovoj gramatici bilo je predviđeno da učenici neke dijelove nauče napamet. Takvo je i poglavlje s četrnaest osnovnih sintaktičkih pravila naslovljeno *Praecepta generalia de constructione tyronibus ediscenda*. U Vinjalićevu petnaestom poglavlju (str. 230-232), pod naslovom *Regole generali per le costruzioni di tutte tre le lingue*, nalazimo ista ta pravila prenesena bez prevođenja, a uz neka su dodane i napomene koja se odnose na dotične fenomene u hrvatskom i talijanskom. Riječ je zapravo o kontrastivnim napomenama koje su izuzetno važne u učenju jezika. Tako, na primjer, uz pravilo u kojem se spominje posvojni genitiv nalazimo objašnjenje hrvatskih posvojnih pridjeva:

La lingua Slava converte il secondo nome Sustantivo in Aggettivo possessivo, e fa Pompeov, Pompeova, Pompeovo e l'accorda col nome sustantivo precedente, V. G. Libertus Pompei: Oslobodnik Pompeov, Epistola Ciceronis: Kgniga Ciceronova, Lignum Virgilii: Dervo Virgiliovo.

Pravilo o akuzativu s infinitivom nadopunio je načinom na koji se tvore ekvivalentne konstrukcije u talijanskom i hrvatskom:

Nella lingua Italiana l'infinito si mette nel modo finito con la particella che, e se gli da il Nominativo, V. G. Gaudeo te bene valere si dice: Mi rallegra, che tu sei sano. L'istesso fa la lingua Slava con la particella da: Vesselimse, da si zdrav.

Uz pravilo o ablativu dodao je napomenu da je u talijanskom pred imenicom koja označava sredstvo prijedlog *con*, dok u hrvatskom nema prijedloga: *scribo calamo, scribo con la penna, pisem perom*.

5. Zaključak

Vinjalić je, slijedeći strukturu Álvaresove gramatike, povezoao tri jezika nastojeći na jasan način iznijeti jezična pravila, kombinirajući pri tome elemente iz više izvora, ali i unoseći vlastite dopune i kontrastivne napomene. Vinjalićeva se gramatika stoga uklapa u bogatu hrvatsku gramatikoografsku tradiciju, pri čemu se ističe svojom trojezičnom impostacijom. Usporedbom pojedinih elemenata s drugim gramatičkim priručnicima zaključujemo da je moguće da je autor rabio Babićevu, Šitovićevu, Kašićevu i Della Bellinu gramatiku. U jezikoslovnom nazivlju najveće su podudarnosti sa Šitovićevim rješenjima.

Bibliografija²⁷

- Brkan, Jure (1984). Školovanje svećeničko-redovničkih kandidata Provincije Presvetog Otkupitelja u XVIII. stoljeću, *Kačić: zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja* 16, str. 7-57.
- Horvat, Vladimir (2001). Jakov Mikalja, isusovac-leksikograf. 400. obljetnica rođenja (1601. – 1654.) i 350. obljetnica tiskanja (1651.) prvog hrvatskog rječnika *Blago jezika slovinskoga, Obnovljeni život*, 56 (4), str. 495-501.
- Horvat, Vladimir (2012). Postignuća isusovačkih leksikografa dopreporodnoga razdoblja, *Filologija*, 58, str. 163-189.
- Jernej, Josip (1979). La prima grammatica italiana ad uso dei Croati, *Studi di grammatica italiana*, 8, str. 173-179.
- Kapitanović, Vicko (2010). Gašpar Vinjalić i njegova povijest Slavena, u: Vinjalić 2010, str. 7-19.
- Kolenić, Ljiljana (2006). Pogled u tvorbu staroga hrvatskoga gramatičkog nazivlja, *Filologija*, 46-47, str. 151-164.
- Kosor, Marko (1953). Trojezična gramatika fra Josipa Jurina, *Rad JAZU* 295, str. 41-65.
- Petrov, Stanko (1940). Zaboravljena trojezična gramatika fra Gašpara Vinjalića, *Nova revija vjeri i nauci*, 19, str. 457-463.

²⁷ U bibliografiji ne navodimo gramatike navedene u tekstu.

- Pezo, Bruno (1984). Franjevci Provincije Presvetog Otkupitelja pisci latinskih gramatika u XVIII. stoljeću, *Kačić: zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja*, 16, str. 67-70.
- Pezo, Bruno (1997). Fra Gašpar Vinjalić i njegova rukopisna baština, *Visovački zbornik*, Split / Visovac: Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja / Franjevački samostan Visovac, str. 329-336.
- Raguž, Dragutin (1987). Dosad nepoznata hrvatska preradba Alvaresove gramatike (Trnava 1699), *Rasprave Zavoda za jezik* 13, pp. 93-96.
- Raguž, Dragutin (1996). Gramatika i gramatička terminologija Lovre Ljubušaka (Šitovića), *Ljubuški kraj, ljudi i vrijeme. Zbornik znanstvenoga simpozija održanog u Ljubuškom 11. i 12. kolovoza 1995.* [ur. Ante F. Markotić], ZIRAL / Naša djeca, Mostar / Zagreb, pp. 273-281.
- Springhetti, Emilio (1961/1962). Storia e fortuna della Grammatica di Emanuele Alvares, S. J., *Humanitas* 13/14, str. 283-304.
- Štefanić, Vjekoslav (1940). Prilog za sudbinu Alvaresove latinske gramatike među Hrvatima, *Vrela i prinosi: zbornik za povijest isusovačkoga reda u hrvatskim krajevima*, 11, str. 12-34.
- Urlić, Šime (1911). O. Gašpar Viñalić, *Rad JAZU*, 189, str. 277-287.
- Vanino, Miroslav (1933): «Leksikograf Jakov Mikalja S. I.», *Vrela i prinosi: zbornik za povijest isusovačkoga reda u hrvatskim krajevima* 2, pp. 1-43.
- Vanino, Miroslav (1939). Geneza naučne osnove Ratio Studiorum, *Vrela i prinosi: zbornik za povijest isusovačkoga reda u hrvatskim krajevima*, 9, str. 111-129.
- Vinjalić, Gašpar (2010). *Kratki povijesni i kronološki pregled važnijih zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni 1514. – 1769.* [preveo, dodao podnaslove i uputnice na vrela Bruno Pezo; uskladio s izvornikom i popratio objašnjenjima Vicko Kapitanović], Split: Književni krug.

La grammatica trilingue di fra Gašpar Vinjalić: struttura e comparazione

La grammatica di fra Gašpar Vinjalić (Zadar, 1707 – Visovac, 1781) non è stata mai pubblicata. Il manoscritto si conserva nell'archivio del convento francescano di Sinjed ed è intitolato: *Principi della grammatica ad uso de Slavi che desiderano esser Religiosi con quali apprenderanno nell'istesso tempo la Lingua Latina ed Italiana servirà anco agli Italiani per apprendere la Lingua Slava. Opera di Fra Gasparo Vignalich ex Diffinitor dell'Osservante Provincia del Santissimo Redentor in Dalmazia*. Non si sa la data esatta della stesura, ma si suppone che fosse stata stesa tra il 1766 e il 1770. Il manuale

comprende le istruzioni grammaticali per imparare tre lingue: il latino, l'italiano e il croato. Per quanto riguarda il metalinguaggio, la lingua principale è l'italiano, i titoli sono in latino e nel *Capitolo proemiale* ci sono le stesse spiegazioni in latino, italiano e croato. Vinjalić segue la struttura della grammatica di Manuel Álvares e lo menziona diverse volte nel testo. In molte parti si rispecchiano le grammatiche di Babić e Šitović, nonché quelle di Kašić e Della Bella. Lo stesso vale per la terminologia perché ci si riscontrano diversi termini usati dagli autori menzionati.

Parole chiave: grammatica, struttura, latino, italiano, croato